

بررسی و مدیریت خرافات اجتماعی و بررسی رابطه متغیرهای اجتماعی و فرهنگی زنان شهر اصفهان در خاورمیانه

محمدرضا ابن یمین^۱، سلیمه خانی حبیب آبادی^۲

۱- کارشناسی ارشد برنامه ریزی امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اصفهان واحد خوراسگان، ایران - اصفهان

۲- کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اصفهان واحد خوراسگان ایران - اصفهان - بهارستان

چکیده

مقاله حاضر با هدف شناسایی انواع و میزان خرافات اجتماعی و عوامل فرهنگی مؤثر بر آن در میان بانوان شهر اصفهان و بررسی رابطه متغیرهای اجتماعی فرهنگی مختلفی نظیر میزان تحصیلات، سن، میزان دینداری، آموزه‌های رسانه‌ها و سنت‌ها با میزان گرایش به خرافات به اجرا درآمد. روش مقاله حاضر از نوع پژوهش پیمایشی و همبستگی بود. جامعه آماری این تحقیق را بانوان ۱۶ ساله و بیشتر شهر اصفهان تشکیل دادند که به روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی متناسب با حجم، ۳۸۸ نفر انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفتند. پرسشنامه محقق ساخته در دو بخش، بخش اول ویژگی‌های جمعیت شناختی، بخش دوم جهت بررسی میزان آگاهی از خرافات، عمل و نتیجه‌گیری به خرافات، تأثیر باورهای مذهبی، سنت و رسانه طراحی شد. از آنجایی که در تحقیق حاضر هدف، شناسایی انواع و میزان خرافات اجتماعی و عوامل فرهنگی مؤثر بر آن در میان بانوان شهر اصفهان میباشد، از نظر نحوه گردآوری اطلاعات توصیفی می‌باشد. جامعه آماری در این تحقیق را کلیه بانوان ۱۴ منطقه شهر اصفهان به تعداد ۷۲۰۴۵۵ نفر (مطابق با سالنامه آماری شهر اصفهان سال ۱۳۸۵) در بر می‌گیرد.

واژگان کلیدی: خرافه، خرافه‌گرایی، دینداری، رسانه، سنت

۱- مقدمه

در این مقاله به بررسی مبانی نظری مربوط به خرافات، ویژگی‌ها و انواع خرافات، دیدگاه‌ها، دلایل و زمینه‌های پیدایش خرافات، تاریخچه خرافات، مسائل مربوط به زنان اعم از طبیعت زن و تفاوت‌های فردی زن و مرد، ویژگی‌های مردانه و زنانه، زنان و موقعیت اجتماعی، زن در فرهنگ عامه و همچنین تبعات و پیامدهای خرافات و راه‌های مقابله با آن پرداخته و در پایان تحقیقات داخلی و خارجی مرتبط با این مقاله بیان شده است. تحقیق حاضر سعی دارد به مقایسه میانگین گرایش به خرافات، عملی کردن به اعتقادات خرافی و نهایتاً میزان نتیجه گرفتن از آنها در مناطق مختلف شهر اصفهان (شمال، جنوب، غرب، شرق و مرکز) و همچنین رابطه بین اعتقادات مذهبی، سنت‌ها و آموزه‌های رسانه‌ها (با دید غالب تلویزیون) بپردازد.

شناسایی انواع و میزان خرافات اجتماعی و عوامل فرهنگی مؤثر بر آن در میان بانوان شهر اصفهان و بررسی رابطه متغیرهای اجتماعی فرهنگی مختلفی نظیر میزان تحصیلات، سن، میزان دینداری، آموزه‌های رسانه‌ها، سنت‌ها با میزان گرایش به خرافات است. جامعه آماری این مقاله کلیه بانوان شهر اصفهان بود. در این مقاله به منظور انتخاب افراد نمونه ۳۸۸ نفر از زنان شهر اصفهان به تصادف انتخاب گردیده و پرسشنامه‌ها بین آن‌ها توزیع شده است. ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه محقق ساخته بررسی میزان آگاهی از خرافات، عمل و نتیجه‌گیری به خرافات، تأثیرباورهای مذهبی، سنت و رسانه است که روایی و پایایی سنجی شد (با پایایی ۰/۸۵). پرسشنامه بررسی میزان آگاهی از خرافات، عمل و نتیجه‌گیری به خرافات دارای ۲۰ سؤال با پایایی ۰/۸۶، باورهای مذهبی دارای ۱۰ سؤال با پایایی ۰/۹۲، تأثیر سنت‌ها با ۱۵ سؤال و پایایی ۰/۸۰ و همچنین تأثیر آموزه‌های رسانه‌ها با پایایی ۰/۸۲ و ۱۴ سؤال بسته پاسخ می‌باشد که بر اساس طیف لیکرت درجه بندی شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک نرم افزار spss-19 انجام شد. در سطح آمار استنباطی از آزمون t تک متغیره، تحلیل واریانس و آزمون تعقیبی LSD استفاده شد و نتایج زیر به دست آمد.

فرهنگ به دو بخش فرهنگ مادی و فرهنگ غیرمادی تقسیم می‌شود. بخش مادی به فن‌آوری و ابداعات و اختراعات اطلاق می‌شود و پندارها و رفتار و عقاید انسان‌ها (که خرافه‌ها و افسانه‌ها بخشی از آن هستند) بخش غیر مادی فرهنگ را می‌سازند و در طول تاریخ همیشه این خرافات و افسانه‌ها بر رفتار انسان‌ها تأثیر قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند. پس مطالعه آنها به عنوان عناصری از فرهنگ باید مورد توجه قرار گیرد.

خرافات در زمره مهم‌ترین عواملی است که به عنوان یک سد در راه رشد و ترقی جوامع وجود دارد. بنابر این باید با شناخت خرافه‌های موجود و ریشه‌ها و علل وجودی آنها، تصمیمات لازم را برای مبارزه با آنها اتخاذ نمود. نظر به این که خرافات زنان از جمله مباحثی است که در پژوهش‌های اجتماعی به صورت خاص، چندان به آن پرداخته نشده، محققان اجتماعی در بررسی مقولات اجتماعی کمتر آن را مورد ملاحظه قرار داده‌اند و از طرف دیگر به دلیل حجم گسترده باورهای خرافی در جامعه، لازم است تحقیقات وسیعی در این مقوله صورت گیرد. لذا تحقیق حاضر سعی در شناسایی انواع خرافات اجتماعی جامعه آماری و همچنین بررسی زمینه‌های وجودی آن‌ها دارد تا با شناخت نسبی آن‌ها و عوامل فرهنگی مؤثر، راهکارهای مناسبی برای حذف یا کمرنگ شدن آن‌ها ارائه دهد.

خرافات در میان ملت‌ها و جوامع بستگی به نوع تفکر و نگرش و فرهنگ و آداب و سنن آنان دارد ولی آنچه که ممکن است بین جوامع مختلف متفاوت باشد رواج کم یا زیاد بودن خرافات در میان آنان است. در حقیقت موضوع افراط و تفریط آن است. جامعه‌شناسان گفته‌اند هر چه سطح فرهنگی جامعه‌ای پایین‌تر باشد در آن جامعه خرافه‌گرایی رواج بیشتری دارد. چون خرافه‌گرایی امری موهوم و زائیده جهل است و تا زمانی که علم مطلق نصیب بشر نگشته، انسان‌ها پیوسته گرفتار اوهام و اباطیل خواهند بود. بنا براین پدیده مزبور مختص ما نبوده بلکه جوامع قبل از ما نیز با آن درگیر بوده‌اند و آیندگان نیز از این امر در امان نخواهند بود. گستره و قلمرو این پدیده اجتماعی، بسیار گسترده و توسعه یافته می‌باشد که ریشه در تاریخ بشریت دارد و از این رو از نظر جغرافیای زمانی و مکانی در عرصه‌های گوناگون جامعه پدیدار گشته و در همه ادیان الهی و مکتب‌های بشری ریشه داشته است. رواج و توسعه این پدیده، منطبق خوردورزی را در جامعه سست می‌کند و مردم را از اتخاذ اندیشه درست باز می‌دارد و آنان را به سوی اوهام تحجر و سراب کشانده و به عقب ماندگی دچار می‌سازد و از هر رشد و ترقی که لازمه یک جامعه زنده و فرهنگ پویا است، باز می‌دارد و باعث میشود تلاش‌ها را کرده و به مرور زمان جامعه را به ایستایی وا دارد.

خرافه باور یا کنش متعارض با معارف مقبول عصر یا علت یابی وقایع محسوس با امور ماورایی یا تعلیل امور محسوس با امور نامحسوس است. هنگامی که عقاید و رفتاری در یک جامعه مبتنی بر وحی قطعی، عقل قطعی و عرف اهل علم خاص نباشد در ردیف خرافات قرار می‌گیرد. بنابراین خرافات مجموعه نگرش‌ها، باورها و رفتارهایی است که پایه عقلی و نقلی معتبری ندارد یا نظریه کاملاً مردود و احوال بی دلیلی است که هیچ راهی منطقی برای ارزیابی آنها وجود ندارد (قلی زاده، زیر چاپ، ۶۸).

مطالعه ریشه‌های تاریخی خرافات نشان می‌دهد که عوامل درونی و بیرونی بسیار زیادی باعث تقویت و اشاعه خرافات نزد ایرانیان شده است. در واقع دسته‌ای از خرافات در اثر اختراع و تحمیل افسانه‌سرایان، اخبارنویسان، منجمان، پیشگویان و جادوگران که در چشم عوام دارای اعتبار و منزلت خاصی بوده‌اند، برای استفاده از منافع خودشان و گول زدن مردم درست شدند و روی آن صحنه گذاشته شده است. یا اشخاص فریب کار برای استفاده شخصی و تفریح و یا عده‌ای از روی جهالت و نادانی خرافات را وضع کرده‌اند؛ مانند تفأل و تطییرزدن (فال بد زدن) عوام از آواز جانوران و بعضی اتفاقات و تصادفات روزمره (صالحی امیری، ۱۳۸۸).

بسیاری از خرافات موجود در ایران متأثر از خرافات ملل دیگر است. بطور مثال هم‌سایگانی مانند کلد و آشور که می‌توان آنها را مادر خرافات و جادو نامید خداهای ترسناک شان، قربانی‌ها، سعد و نحس روزهاست، ساعت‌ها، تأثیر ستاره‌ها در سرنوشت انسان و غیره (...) را وارد خرافات ایرانیان کرده‌اند. اگر چه ایرانیان کمتر از هم‌سایگان خود استعداد گرفتن خرافات را داشته‌اند؛ اما روی هم رفته افکار آنان در ایران بدون تأثیر نبوده است. از آنها که بگذریم هجوم یونانیان با پیشگوه‌ها، خدایان شان و نیمچه خدایان شان، بعد مجاورت با رومیان و منجم‌های شی‌ها، معبرین و اخترشناسان، از سوی دیگر مهاجرت یهودیان و خرافاتی که از مصر و بیابان‌های عربستان با خودشان آورده‌اند و در نهایت حمله عرب‌ها پایه این خرافات را در ایران مستحکم کرده است. یهودی‌ها به واسطه خویشاوندی خون و نژاد با عرب‌ها موقع را غنیمت شمرده، کمک بزرگی به شیوع خرافات نموده‌اند. در این میان عده‌ای حدیث نویس، اخبارنویس و خرافات تراش دیگر به آنها ملحق شدند و در میان عوام، افکار پوسیده و خرافات‌انگیز را تبلیغ

کردند (هدایت، ۱۳۸۱). لالاند معتقد است: "اروپائیان سحر را فن اعمال در طبیعت به وسیله دستورهای غیبی برای تحصیل نتایج غیرمادی و خار از نوامیس طبیعت می‌دانند" (نیک پناه، ۱۳۷۷). از نظر مسلمانان، مروجان جادوگری بر روی زمین، هاروت و باورت بابلی هستند که از فرشتگان الهی بودند. در قرآن نیز به این نکته اشاره شده است "ولیکن شیطان‌ها کافر شدند و به مردمان ساحری آموختند." اندیشه جادوگری نه تنها رخت برنیده است بلکه رواج زیادی هم دارد، جادوگری ارتباطی به ادیان الهی ندارد بلکه اعتقاد خام قبل از تبلیغ مذاهب اسلامی است. این اندیشه‌ها در میان مردم بابل از قبیل سریانیان و کلدانیان و قبطیان پیش از نبوت موسی متداول بوده است (ترابی، ۱۳۷۴).

در این مقاله موارد زیر مورد بررسی قرار گرفت:

۱- آگاهی بانوان شهر اصفهان از خرافات و عملی کردن خرافات در زندگی بیشتر از حد متوسط بوده (به ترتیب با میانگین ۲/۴۶ و ۰/۵۷) و هیچگونه ارتباط معنی داری بین اعتقادات مذهبی و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات مشاهده نگردید. ۲- ضریب همبستگی بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار نبوده و فرضیه پنجم تحقیق مبنی بر ارتباط بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات تایید نگردید. ۳- ضریب همبستگی بین سنت‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار نبوده فرضیه ششم تحقیق مبنی بر ارتباط بین سنت‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات تأیید گردید. ۴- در تحقیق انجام شده تفاوت معنی داری بین میانگین نمرات خرافه‌گرایی با سن افراد به دست آمده و نتایج نشان داد با افزایش سن میزان گرایش به خرافات نیز افزایش یافته می‌یابد.

نتایج به دست آمده به شرح زیر است:

سؤال اول: تا چه میزان بانوان شهر اصفهان از انواع خرافات آگاهی دارند؟

بر اساس نتایج جدول (۴-۱۳) بیشترین میانگین در مورد اعتقاد نداشتن زنان شهر اصفهان به خرافات با میانگین ۲/۸۶ مربوط به «اگر کسی دچار غش شد دور بدنش را با چاقویی که دسته چوبی دارد خط بکشید ارواح و اجنه از بدنش دور می‌شوند» و کمترین میانگین با ۱/۹۰ مربوط به «قسمت هر کس از قبل تعیین شده است» بوده است.

بیشترین اعتقاد بانوان شهر اصفهان «آب ریختن پشت سر مسافر برای سالم برگشتن او توصیه می‌شود»، «بعد از رفتن مسافرتین، آتش پشت پا برایشان می‌پزند تا سالم برگردند»، پس از خرید ماشین بهتر است قربانی کرده و خون قربانی به لاستیک‌ها و بدنه ماشین مالیده شود» و «قسمت هر کس از قبل تعیین شده است» است.

جدول ۴-۱۳: فراوانی و درصد فراوانی، میانگین، نمره t (مقایسه میانگین با میانگین فرضی ۲ برای هر سؤال) و سطح معنی داری سؤالات پرسشنامه میزان آگاهی از خرافات

آیا واقعیت دارد؟

ردیف	عقیده (باور)	قطعاً دارد	شاید داشته باشد	قطعاً ندارد	میانگین	t	سطح معنی داری
۱	پس از عطسه کردن، برای رفع خطر احتمالی باید صبر کرد.	۱۱۸	۱۱۲	۱۵۸	۲/۱۰	۲/۴۲۳	۰/۰۱۶
۲	شکستن تخم مرغ برای جلوگیری از چشم‌زخم مفید است.	۶۲	۱۴۱	۱۸۵	۲/۳۱	۸/۵۱۷	۰/۰۰۱
۳	آب ریختن پشت سر مسافر برای سالم برگشتن او توصیه می‌شود.	۱۴۴	۱۵۶	۸۸	۱/۸۵	۳/۷۳۸ -	۰/۰۰۱
۴	دو زن حامله نباید در یک اتاق تاریک بخوابند چونکه آل قصد جان بچه‌هایشان را خواهد کرد	۷	۶۰	۳۲۱	۲/۸۰	۳۶/۴۸۳	۰/۰۰۱
۵	عدد و روز سیزده نحس است.	۶۳	۹۳	۲۳۲	۲/۴۳	۱۱/۳۴۴	۰/۰۰۱
۶	اگر بینی بخارد، حتماً به میهمانی خواهید رفت.	۳	۵۹	۳۲۶	۲/۸۳	۴۱/۶۰۷	۰/۰۰۱
۷	شوید. آبرو می‌آید اگر چهار شنبه ناخن بگیرد بی	۱۲	۵۴	۳۲۲	۲/۷۹	۳۳/۳۲	۰/۰۰۱
۸	بعد از رفتن مسافرت، آش پشت پا برایشان می‌پزند تا سالم برگردند.	۱۳۰	۱۵۵	۹۹	۱/۹۱	۲/۰۵۷ -	۰/۰۴۰
۹	اگر کسی دچار غش شد دور بدنش را با چاقویی که دسته چوبی دارد خط بکشید ارواح و اجنه از بدنش شونددور می	۱۱	۲۹	۳۴۸	۲/۸۶	۴۱/۳۳۶	۰/۰۰۱

۱۰	ها روی همدیگر قرار بگیرد فرد به اگر کفش مسافرت (یا زیارت) خواهد رفت.	۳۴	۷۳	۲۸۱	۲/۶۳	۱۹/۶۴۰	۰/۰۰
		۸/۸	۱۸/۸	۷۲/۴			
۱۱	پس از خرید ماشین بهتر است قربانی کرده و خون قربانی به لاستیک ها و بدنه ماشین مالیده شود.	۱۵۲	۱۲۱	۱۱۵	۱/۹۰	۲/۲۷۷	۰/۰۲۳
		۳۹/۲	۳۱/۲	۲۹/۶	-		
۱۲	اگر آینه سفره عقد و عروسی به هر دلیلی بشکند، عروس خانم آخر و عاقبت خوشی ندارد.	۲۶	۵۸	۳۰۴	۲/۷۱	۲۴/۲۷۵	۰/۰۰۱
		۶/۷	۱۴/۹	۷۸/۴			
۱۳	زخم مفید به تخته زدن برای جلوگیری از چشم است.	۶۵	۱۶۴	۱۵۸	۲/۲۴	۶/۵۵۷	۰/۰۰۱
		۱۶/۸	۴۲/۴	۴۰/۸			
۱۴	حضور دختر دم بخت بر سر سفره عقد دختر دیگر نحس است.	۱۹	۴۵	۳۱۹	۲/۷۸	۲۹/۵۱۹	۰/۰۰۱
		۴/۹	۱۱/۶	۸۳/۳			
۱۵	فال گیرها می توانند به وسیله مشخصات فرد آینده او را پیش بینی کنند	۷	۴۷	۳۲۸	۲/۸۴	۳۹/۶۸۴	۰/۰۰۱
		۱/۸	۱۲/۱	۸۴/۵			
۱۶	روز چهارشنبه برای عیادت بیمار بد است.	۱۱	۶۰	۳۱۶	۲/۷۸	۳۲/۷۲۸	۰/۰۰۱
		۲/۸	۱۵/۵	۸۱/۴			
۱۷	سرکه انداختن، آمد نیامد دارد.	۶۱	۸۴	۲۴۱	۲/۴۶	۱۲/۱۷۴	۰/۰۰۱
		۱۵/۷	۲۱/۶	۶۲/۱			
۱۸	پلک چشم چپ بپرد خوشحالی می آورد، پلک چشم راست بپرد غم و اندوه می آورد.	۱۹	۶۲	۳۰۷	۲/۷۴	۲۷/۱۵۱	۰/۰۰۱
		۴/۹	۱۶	۷۹/۱			
۱۹	سبزه گره زدن باعث باز شدن بخت دختر می شود(سبزه بدر سال دگر / خانه شوهر بچه بغل).	۳۹	۱۴۱	۲۰۸	۲/۴۳	۱۲/۸۱۸	۰/۰۰۱
		۱۰/۱	۳۶/۳	۵۳/۶			
۲۰	قسمت هر کس از قبل تعیین شده است.	۱۵۳	۱۳۷	۹۳	۱/۸۴	۳/۸۹۶	۰/۰۰۱
		۳۹/۴	۳۵/۳	۲۴	-		

یافته‌های جدول (۴-۱۹) نشان داد میانگین نمره آگاهی از خرافات ۲/۴۶ است. مقدار t محاسبه شده از t جدول بزرگتر بوده است. بنابراین آگاهی از خرافات در بین بانوان شهر اصفهان بیشتر از حد متوسط می باشد.

نتیجه حاصل از این سؤال مقاله با نتایج به دست آمده از تحقیق فروغی و عسگری مقدم (۱۳۸۸) مبنی بر آگاهی در حد متوسط پاسخگویان، همسوست.

هدف نهایی از آمارها و ارقام تحقیق، نشان دادن این واقعیت است که علی رغم شیوع گسترده عقاید و باورهای خرافی، آگاهی از عقاید و باورهای خرافی و درصد نفوذ آن به عنوان یک باور در افراد پایین است و نشانگر این است که زنان شهر اصفهان علی رغم وجود انواع و اقسام خرافات در محل زندگی، محل کار و حتی خانواده ایشان و مأنوس شدن برخی از افراد جامعه با تعدادی از خرافه‌ها، خرافات را شناخته و بین احکام شرعی، رسومات سنتی معقول در مقایسه با خرافات تمایز قائل می شوند

سؤال دوم: تا چه میزان بانوان شهر اصفهان از انواع خرافات را عملی می کنند؟

پس از اطلاع از باور بانوان، از آنان سؤال شد آیا به خرافات عمل می کنید؟ در این زمینه بر اساس نتایج جدول ۴-۱۴ بیشترین میانگین پاسخ با ۰/۹۳ در قسمت عملی کردن خرافات مربوط به بعد از رفتن مسافران، آتش پشت پا برایشان می‌پزند تا سالم بر گردند و کمترین میانگین پاسخ با ۰/۲۹ مربوط به «اگر بینی بخارد، حتماً به میهمانی خواهید رفت» بوده است.

نتیجه حاصل از تحقیق فروغی و عسگری مقدم (۱۳۸۸) نشان داد که پاسخگویان عمل آب ریختن پشت سر مسافر را برای سلامت او و آتش پشت پا پختن را تا مسافر سالم بر گردد، را انجام می دهند، که نتیجه حاصل با نتیجه تحقیق حاضر مبنی بر این که بانوان شهر اصفهان و معتقدند که برای سالم برگشتن مسافر باید آتش پشت پا پخت، همسوست. هم چنین یافته‌های جدول (۴-۲۰) بیانگر آن است که میانگین نمره آگاهی از خرافات ۰/۵۷ است. مقدار t محاسبه شده از t جدول کوچکتر بوده است. بنابراین عملی کردن خرافات در حد متوسط می باشد. با عنایت به اینکه عملی کردن خرافات در بین بانوان شهر اصفهان در حد متوسط می باشد، ترس زنان از عواقب عدم به کارگیری خرافات، روحیات حساس زنان و رعایت موارد احتیاطی در زندگی سبب می شود که علیرغم آگاهی از خرافات اقدام به عملی کردن خرافات نمایند.

سؤال سوم: تا چه میزان بانوان شهر اصفهان از عملی کردن خرافات نتیجه می گیرند؟

طبق نتایج جدول ۴-۱۴ بیشترین میانگین پاسخ با ۰/۹۰ در قسمت عمل به خرافات مربوط به «آب ریختن پشت سر مسافر برای سالم برگشتن او توصیه می شود» و کمترین میانگین پاسخ با ۰/۲۰ مربوط به «دو زن حامله نباید در یک اتاق تاریک بخوابند چونکه آل قصد جان بچه‌هایشان را خواهد کرد» بود

صرف نظر از این که باور داشتن به یک موضوع می تواند زمینه های ارزیابی مثبت درباره آن موضوع را فراهم کند، احساس این که موضوع، پدیده، عمل یا حادثه ای منجر به نتیجه مثبت برای فرد شده باشد می تواند به عنوان یک پاداش و تقویت کننده رفتار، زمینه های ارزیابی مثبت و استنتاج سودمندی را به همراه داشته باشد. در این راستا، در خصوص سودمندی باورهای انجام شده اظهار نظر کرده اند. یافته های جدول (۴-۲۱) حاکی از آن است که میانگین نمره نتیجه گیری از عملی کردن خرافات ۰/۷۲ است. مقدار t محاسبه شده از t جدول بزرگتر بوده است. بنابراین نتیجه گیری از عملی کردن خرافات بیشتر از حد متوسط می باشد. بنابراین افرادی که خرافات را عملی می کنند و به خرافات عقیده دارند، بیش از حد متوسط معتقدند که از آن نتیجه گرفته اند.

نتیجه حاصل از این فرض تحقیق با نتایج به دست آمده از تحقیق اعتماد زاده (۱۳۶۵) مبنی بر این ۴۸ درصد بیماران به دعاخوان مراجعه نموده اند و تصور بر این دارند که از این کار نیز نتیجه گرفته اند، همسوس. افشانی (۱۳۸۵) نیز نتیجه گرفته است که بعضی از عقاید خرافی هم چون آویزان کردن کیسه نمک در بین عوام وجود دارد.

با عنایت به اینکه نتیجه تحقیق حاکی از این است که زنان شهر اصفهان بیش از حد متوسط از عملی کردن خرافات نتیجه می گیرند و با توجه به عوامل ایجاد و اشاعه خرافات می توان گفت که اعتقاد به نتیجه مثبت گرفتن از عملی کردن خرافات بیشتر ناشی از تلقین شخصی و تلقینات اطرافیان و بطور کلی جهل و عدم آگاهی از عوامل مؤثر در ایجاد و خلق اتفاقات و حوادث می باشد.

فرضیه اول: بین اعتقادات مذهبی و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات رابطه وجود دارد.

نتایج جدول ۴-۱۵ بیانگر آن است که بیشترین میانگین پاسخ با ۴/۴۹ مربوط به «اگر گناهی مرتکب شوم از خداوند تقاضای بخشش می کنم» و کمترین میانگین پاسخ با ۲/۲۹ مربوط به «وقتی انسان احتیاج پیدا می کند نزول کردن پول گناهی ندارد» است.

طبق یافته های جدول (۴-۲۲) ضریب همبستگی بین اعتقادات مذهبی و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار نیست. بدین معنی که با افزایش و یا کاهش عقاید مذهبی افراد میزان گرایش آنان به خرافات تغییر نمی کند.

نتیجه حاصل از این فرض تحقیق با نتایج به دست آمده از تحقیقات موسوی (۱۳۸۹) و آماندا استنک (۲۰۰۴) همسوس. آماندا استنک (۲۰۰۴) در تحقیق خود نتیجه گرفت مذهبی بودن رابطه معینی با خرافات ندارد که در تبیین این سؤال باید گفت دین مبین اسلام همیشه دعوت به میانه روی کرده است پس افرادی که از مضامین دینی خود اطلاع کافی داشته باشند می دانند که دین گرایی به خرافات ندارد. شاید بتوان خرافات پیشتر برگرفته از سنت ها و رفتار نیکان است و مذهبی در آن رنگ و بویی ندارد. آن چه باعث شده است بعضی از افراد ریشه خرافه گرایی را در دین جستجو کنند تلاش مخالفان شریعت در راستای بهره بردن از رویکردهای خرافی جهت بی اعتبار کردن شریعت است.

عدم ارتباط گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات با اعتقادات مذهبی نشانگر این موضوع است که علیرغم پیشینه قوی و سابقه دار خرافات در ایران و شهر اصفهان و اشکالات موجود در تبلیغات مذهبی، کتابهای ضعیف و غیرعلمی انتشار یافته قبلی، سخنرانی‌های کم محتوا و آمیخته به خرافات و... در حال حاضر به پشتوانه جلسات مذهبی قوی، سخنرانی‌های علمی و پرمحتوای اساتید حوزه و دانشگاه و کتب علمی مذهبی قابل استفاده برای کلیه سنین، زمینه را برای دوری افراد مذهبی از گرایش به خرافات و یا حداقل عدم دخالت حوزه دین در گرایش زنان به خرافات را ایجاد کرده است. دین با احکام شرعی خود، اراده را در افراد مؤمن تقویت می‌کند و هسته اصلی پرهیز از انحرافات را در آنها به وجود می‌آورد. همچنانکه به سطح بالایی از انضباط سوق می‌دهد. زیرا انضباط محصول تقید و التزام است و افراد لاقید و بی‌بند و بار به نظم انضباط تن نمی‌دهند و آنگاه که انضباط فراگیر شود، یکی از راههای نفوذ انحراف بسته می‌گردد. لذا افراد منحرف کسانی هستند که از هر نوع نظم مشروعی گریزان می‌باشند.

فرضیه دوم: بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات رابطه وجود دارد.

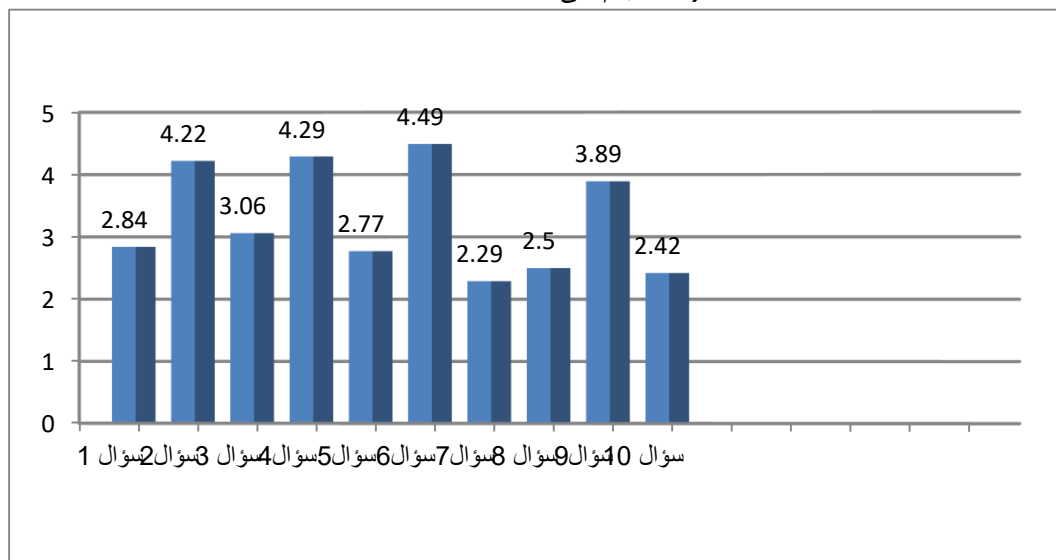
بر اساس نتایج مندرج در جدول ۴-۱۷ بیشترین میانگین پاسخ با ۳/۸۷ مربوط به «ارائه تصاویری از ریختن آب پشت سر مسافر یا پختن آش پشت پا» و کمترین میانگین پاسخ با ۳/۱۹ مربوط به «تقلیل نقش زنان صرفاً به خانه داری و بچه داری» بود.

یافته‌های جدول (۴-۲۴) نشان داد ضریب همبستگی بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار نیست. لذا فرضیه دوم مبنی بر این که بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات رابطه وجود دارد، تأیید نمی‌گردد.

در تبیین این فرض شاید بتوان گفت بانوان آن چنان اعتقاد به خرافات دارند و خرافات جزء لاینفک از زندگی آن شده است که فکر نمی‌کنند آنچه رسانه‌ها هم اکنون در حال ارائه آن هستند می‌تواند ارائه نوعی خرافه پرستی باشد. بلکه موارد ترویج خرافات توسط رسانه را از امور عادی می‌دانند. با عنایت به اینکه رسانه‌ها از طریق برجسته کردن، هدایت کردن، پررنگ کردن و یا به حاشیه بردن و کم‌رنگ کردن امور و رویدادها، دستور کاری برای ذهن و ارتباط با محیط اجتماعی فراهم می‌آورند و به عبارتی رسانه‌ها ممکن است نتوانند بگویند چگونه فکر کنیم، ولی آنها به ما می‌گویند به چه چیزهایی فکر کنیم و علیرغم عدم تأیید وجود رابطه بین رسانه‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات، مشخص است که سهم ویژه رسانه‌ها و به خصوص رسانه‌های تصویری از جمله تلویزیون در جوامع گوناگون در شناخت‌ها و نگرش‌های عموم و اثرگذاری آنها بیش از سایر رسانه‌هاست و تحت تأثیر افکار تلقین شده به وسیله فیلم‌ها و برنامه‌های تلویزیونی می‌توان زمینه را برای آشنایی هر چه بیشتر عموم با عواقب گرایش به خرافات و عملی کردن آن آشناتر کرد و سازندگان برنامه‌ها از اهل فن، روانشناسان، جامعه‌شناسان و کارشناسان علوم تربیتی و غیره جهت ساخت برنامه‌های و سریال‌های آموزشی، سازنده و مثبت استفاده شود.

فرضیه سوم: بین سنت‌ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات رابطه وجود دارد.

یافته‌های جدول ۴-۱۶ نشان داد بیشترین میانگین پاسخ با ۴/۳۹ مربوط به «تجربه نشان داده صدقه دادن برای محافظت انسان از حوادث و بلایا مفید است» و کمترین میانگین پاسخ با ۱/۷۵ مربوط به «زنان هیچ کاری را درست انجام نمی‌دهند» است.

نمودار (۴-۱۶): مقایسه میانگین نمره پاسخ‌های مرتبط با تأثیر مذهب

جدول ۴-۱۶: مقایسه فراوانی و درصد فراوانی مربوط به پرسشنامه تأثیر سنت

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم	میانگین
۱	تجربه نشان داده صدقه دادن برای	۲۰۶	۱۳۱	۳۶	۷	۲	۴/۳۹
	محافظت انسان از حوادث و بلایا مفید است.	۵۳/۱	۳۳/۸	۹/۳	۱/۸	۰/۵	
۲	زنی که پسر به دنیا می‌آورد، سر بلندتر از	۲۴	۳۹	۷۸	۱۳۴	۱۰۷	۲/۳۱
	زنی است که دختر به دنیا می‌آورد.	۶/۲	۱۰/۱	۲۰/۱	۳۴/۵	۲۷/۶	
۳	تجربه نشان داده است افراد خوش شانس موفق تر هستند.	۶۰	۱۴۲	۷۴	۷۲	۳۴	۳/۳۱

	۱۵/۵	۳۶/۶	۱۹/۱	۱۸/۶	۸/۸	
۴	۴۶	۶۸	۶۶	۱۱۴	۸۲	ازدواج مجدد زنان، نسبت به مردان، پدیده منفی است.
	۱۱/۹	۱۷/۵	۱۷	۲۹/۴	۲۱/۱	
۵	۱۹	۴۰	۷۰	۱۳۷	۱۱۶	استفاده از لباس مارک، افتخار آفرین است.
	۴/۹	۱۰/۳	۱۸	۳۵/۳	۲۹/۹	
۶	۷	۲۹	۸۹	۱۱۹	۱۳۶	زن از دنده چپ مرد آفریده شده است.
	۱/۸	۷/۵	۲۲/۹	۳۰/۷	۳۵/۱	
۷	۸۶	۱۳۷	۹۹	۳۰	۳۰	هدیه های والتاین (روز عشاق) بسیار دوست داشتنی هستند.
	۲۲/۲	۳۵/۳	۲۵/۵	۷/۷	۷/۷	
۸	۲۰	۲۱	۳۹	۱۳۳	۱۶۹	زن، ناقص العقل است.
	۵/۲	۵/۴	۱۰/۱	۳۴/۳	۴۳/۶	
۹	۴۱	۱۰۰	۵۳	۱۲۲	۶۱	در چیدمان منزل، حتماً نباید از مبلمان استفاده کرد.
	۱۰/۶	۲۵/۸	۱۳/۷	۳۱/۴	۱۵/۷	
۱۰	۳۴	۹۳	۴۱	۱۲۰	۹۴	دهان زن چفت و بست ندارد.
	۸/۸	۲۴	۱۰/۶	۳۰/۹	۲۴/۲	
۱۱	۴۳	۱۵۰	۴۵	۹۵	۴۹	در هنگام مشاجره های خانوادگی، زنان باید کوتاه بیایند و انعطاف به خرج بدهند.
	۱۱/۱	۳۸/۷	۱۱/۶	۲۴/۵	۱۲/۶	
۱۲	۳۰	۶۹	۳۹	۱۲۳	۱۱۸	زن، شیطان را درس می دهد.
	۷/۷	۱۷/۸	۱۰/۱	۳۱/۷	۳۰/۴	
۱۳	۳۹	۷۳	۴۳	۱۱۴	۱۱۱	خوردن غذاهای فست فود (آماده و سریع) لذیذتر از غذاهای سنتی است.
	۱۰/۱	۱۸/۸	۱۱/۱	۲۹/۴	۲۸/۶	

۲/۶۱	۵۶	۱۶۷	۴۳	۹۲	۲۱	اشتغال زنان یک معضل برای خانواده است.	۱۴
	۱۴/۴	۴۳	۱۱/۱	۲۳/۷	۵/۴		
۱/۷۵	۱۷۶	۱۵۹	۲۱	۱۸	۸	زنان هیچ کاری را درست انجام نمی دهند.	۱۵
	۴۵/۴	۴۱	۵/۴	۴/۶	۲/۱		

یافته های جدول ۴-۱۶ نشان می دهد بیشترین میانگین پاسخ با ۴/۳۹ مربوط به سؤال ۱، گویه ی «تجربه نشان داده صدقه دادن برای محافظت انسان از حوادث و بلایا مفید است.» و کمترین میانگین پاسخ با ۱/۷۵ مربوط به سؤال شماره ۱۵، گویه ی «زنان هیچ کاری را درست انجام نمی دهند.» می باشد.

یافته های مندرج در جدول (۴-۲۳) نشان داد ضریب همبستگی بین سنت ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار است. لذا فرضیه سوم مبنی بر این که بین سنت ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات رابطه وجود دارد، تأیید گردید.

بوخاری و همکاران (۱۳۸۹) نتیجه گرفتند خرافات جزء فرهنگ و سنت مردم است. این نتیجه با نتیجه حاصل از تحقیق حاضر مبنی بر این که خرافات با سنت ها رابطه معنی داری دارد، همسوست.

یکی فرض کردن سنت ها و عرف های تعصب آمیز موجود در جامعه یا مذهب در واقع موجب تقدس یافتن سنت های رایج شده و آنها را به تابوهای غیرقابل نقد تبدیل می کنند. در نظام سنتی، زنان دارای هویت مستقل و دارای پایگاه فردی نیستند بلکه به عنوان همسران «شوهر»، مادران «فرزندان» و دختران «پدر» مطرح هستند یعنی پایگاه اجتماعی ایشان در وابستگی با مردان معنا پیدا می کند. جامعه ی سنتی ایران، زن را نیز به عنوان ضعیف ترین لایه اجتماعی به اطاعت واداشته و الگوی زن شایسته را به زنی خاموش و مطیع تنزل داده است و همچنین سنتی بودن زنان موجب شده است که گرایش به ادامه تحصیل و کسب درجات عالی دانشگاهی در زنان سنتی کمتر شده و لذا با توجه به اینکه جهل و عدم سواد کافی موجبات گرایش بیشتر بانوان به خرافات می شود، رابطه بین سنت ها و گرایش بانوان شهر اصفهان به خرافات معنی دار است.

فرضیه چهارم-۱: بین نظرات بانوان با توجه به ویژگی های جمعیت شناختی آن ها (سن، سطح تحصیلات، محل سکونت و وضعیت تأهل) در آگاهی از خرافات تفاوت وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول ۴-۲۵ نشان می دهد آگاهی از خرافات بر حسب متغیرهای سن و محل سکونت در بین بانوان شهر اصفهان معنی دار است.

نتایج جدول ۴-۲۷ نشان داده است بین نظرات بانوان در منطقه غرب با مناطق مرکز و شمال، منطقه مرکز با مناطق شمال و جنوب و منطقه شمال با مناطق جنوب و شرق تفاوت معنی دار وجود دارد.

خرافات بسیاری در جامعه‌ی ما وجود دارند که از گذشته دور به ما به ارث رسیده‌اند. ممکن است تعداد زیادی از افراد واقعاً تصور کنند اصلاً خرافاتی نیستند، اما باید در این تصور تردید کرد، زیرا حتماً نباید ملاک خرافاتی بودن را اعمال و رفتاری در نظر گرفت که آشکارا عجیب و غریبند، بلکه اعمال بسیاری توسط افراد جامعه صورت می‌گیرد که به علت بدیهی فرض کردن یا همه‌گیر بودن در خرافه به سنت و رسم اجتماعی در ماهیت قضیه و خرافاتی بودن آن تغییری ایجاد نمی‌کند و همین که انجام این کار احساس اطمینانی به فرد بدهد، تأییدی بر خرافاتی بودن آن است.

با عنایت به اینکه مباحث اقتصادی و تمکّن مالی افراد در ساکنین مناطق مختلف متفاوت است و با توجه به تأثیر مسائل اقتصادی در استفاده از امکانات آموزشی، ادامه تحصیل، استفاده از تسهیلات رایانه‌ای و اینترنتی مؤثر واقع می‌شود و همچنین وجود نابرابر کتابخانه‌ها، امکانات آموزشی، مساجد و حسینیه‌ها در مناطق مختلف شهر اصفهان، محل سکونت در آگاهی زنان از خرافات تأثیر دارد.

به نظر می‌رسد بانوان با سن بیشتر میزان آگاهی کمتری از خرافاتی بودن بعضی از عقاید را دارند و این موضوع بیشتر به دلیل سنتی بودن زنان با سنین بالاتر و سواد کمتر آنها می‌باشد.

فرضیه چهارم-۲: بین نظرات بانوان با توجه به ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آنها (سن، سطح تحصیلات، محل سکونت و وضعیت تأهل) در نقش مذهب تفاوت وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول ۴-۲۸ نشان داد نقش مذهب بر حسب متغیرهای سن، محل سکونت در بین بانوان شهر اصفهان معنی‌دار است.

نتایج جدول ۴-۲۹ نشان داد میانگین نمره بانوان جوان از لحاظ نقش مذهب از گروه‌های دیگر بالاتر می‌باشد. افزایش میزان آگاهی افراد یکی از مهم‌ترین و اثربخش‌ترین راه‌های مبارزه با خرافات و تسلیم نشدن در برابر آن است. عسگری ندوشن، فاضل نجف‌آبادی و حیدری (۱۳۸۸) نتیجه گرفتند میزان آگاهی از خرافات افزایش یافته است و کمتر از حد متوسط می‌باشد. این مطلب مؤید آن است که بانوان با سنین کمتر به دلیل آگاهی بیشتر از خرافات و شناخت اصولی‌تر دین اسلام نسبت به افراد مسن‌تر از آگاهی دینی بالاتری برخوردارند و شاید به همین علت دین اسلام را دین کاملی می‌دانند که عقاید خرافاتی در آن راه ندارد.

فرضیه چهارم-۳: بین نظرات بانوان با توجه به ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آنها (سن، سطح تحصیلات، محل سکونت و وضعیت تأهل) در نقش رسانه تفاوت وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول ۴-۳۱ نشان داد نقش رسانه بر حسب متغیرهای سن، وضعیت تأهل و شغل در بین بانوان شهر اصفهان معنی‌دار است.

نتایج جدول ۴-۳۲ نشان داد میانگین نمره بانوان جوان از لحاظ نقش رسانه از گروه‌های دیگر بالاتر می‌باشد. شاید به این دلیل که جوان‌ترها با سطح آگاهی بالاتر زمان بیشتری تلویزیون تماشا می‌کنند و به بررسی و نقد برنامه‌های آن می‌پردازند.

فرضیه چهارم-۴: بین نظرات بانوان با توجه به ویژگی‌های جمعیت شناختی آن‌ها (سن، سطح تحصیلات، محل سکونت و وضعیت تأهل) در نقش سنت تفاوت وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول ۴-۳۴ نشان داد نقش سنت بر حسب هیچ یک از متغیرهای سن، وضعیت تأهل، مدرک تحصیلی، شغل و محل سکونت در بین بانوان شهر اصفهان معنی دار نیست.

نتایج حاصل از چهار فرض تحقیق حاضر با نتایج به دست آمده از تحقیقات پلترز (۲۰۰۱)، گریفیتس و بینگهام (۲۰۰۲) همسوست. در تحقیقات انجام شده تفاوت معنی داری بین میانگین نمرات خرافه گرایی با سن به دست آمده است. نتایج نشان می‌دهد با افزایش سن میزان گرایش به خرافات افراد نیز افزایش می‌یابد.

از نظر روانشناسان، خرافات در مواقع حساس و لحظه‌های عدم اطمینان و اعتماد بر آینده بوجود می‌آیند. مثلاً در ارتباط با مسائلی چون تولد و مرگ و مرض و ... تا از این طریق از اضطراب و تشویش رها شده تسکین خاطری یابند. جادو و جنبل، دعا گرفتن برای علاج بیماران وسیله ای است برای تسکین و احساس آرامش. اگر بپذیریم که خرافات عامل کاهش دهنده اضطراب است، بنابراین روشن می‌شود که چرا طبقاتی از مردم که مدام در معرض خطر قرار دارند از بقیه مردم خرافی ترند و نیز طبق تحقیقات انجام شده افراد فوق العاده متعصب خرافی ترند. طبقات اجتماعی هر چه پائین تر باشند، شخص خرافی تر است. اما هر چه تحصیلات عالی تر باشد خرافات کمتر و هر چه هوش بیشتر باشد فرد کمتر خرافی می‌باشد.

نتیجه گیری:

بدون شک مبارزه با خرافات کار بسیار مشکلی است زیرا برخی از خرافات چنان با فرهنگ تمام جوامع آمیخته است که گاهی به طور ناخودآگاه و ناخواسته بدان عمل می‌کند و تجربه نشان داده است که مسائل فرهنگی در برابر تغییرات از خود مقاومت نشان می‌دهند در چنین شرایطی وظیفه متولیان امر بسیار دشوار است. یکی از مهم ترین نتایج تحقیق حاضر، این است که آمار نشان می‌دهد کمی از مردم به خرافات گرایش دارند و به آن‌ها عمل می‌کنند ولی همین عده کم مدعی اند که از انجام این گونه اعمال نتیجه گرفته اند شاید بهترین توجیه برای این وضعیت، بحث تلقین در روان شناسی اجتماعی است. به عبارت دیگر این افراد نتیجه نگرفته اند بلکه به دلیل نگرش که از قبل نسبت به این قضایا دارند. فکر می‌کنند که این کارها برایشان نتیجه می‌دهد و یکی دیگر از بهترین شیوه‌ها برای مبارزه با خرافات این است که به مردم بگوییم مسائل مختلف را شخصاً مورد آزمایش قرار دهند به عنوان مثال بعد از عسله کردن، از انجام کار خود منصرف نشوند و نتیجه را بسنجند البته چنین اموری را حتماً بیش از یک بار مورد امتحان قرار دهند. با توجه به نتایج حاصل عدم آگاهی بعضی از بانوان شهر اصفهان نسبت به عقاید خرافی و عمل به آن عقاید و نتیجه گیری از آن می‌باشد. لذا شناساندن و آگاهی بخشی به عامه مردم در خصوص مفاهیمی

نظیر سرنوشت و تقدیر در حوزه معارف دینی و فلسفی برای جلوگیری از تداخل این مفاهیم با برداشت‌های غلط و عامیانه، در رابطه با نقش رسانه‌های جمعی و مطبوعات به ویژه تلویزیون، به عنوان رسانه ای که بیشترین مخاطب را دارد، برای مبارزه با خرافات بسیار حائز اهمیت است.

پیشنهادهای کاربردی:

۱- آموزش همگانی در وسایل جمعی نوشتاری، دیداری و شنیداری در خصوص مفاهیمی نظیر سرنوشت و تقدیر لازم به نظر می‌رسد.

۲- ساختن فیلم‌ها و طنزهایی در این زمینه می‌تواند بسیار کارگشا باشد. برنامه ریزان، نویسندگان و دیگر دست اندرکاران وسایل ارتباط جمعی به ویژه صدا و سیما و مطبوعات می‌توانند با ارائه برنامه‌ها بسیاری از خرافات را به چالش کشیده و مردم را نسبت به آثار منفی این گونه افکار آشنا سازند.

۳- آموزش و پرورش و آموزش عالی می‌تواند نقش مهمی در استقرار شرایط مطلوب برای بسترسازی جهت توسعه از طریق جامعه پذیر کردن افراد، طی یک فرآیند آرام ولی عمیق از طریق اصلاح نگرش‌ها و بینش‌ها و گسترش نگرش‌های مثبت داشته باشد.

۴- تقویت و توسعه تشکلهای و انجمن‌های علمی جهت تمرین آموزه‌های خردورزی

۵- چاپ و تکثیر کتاب‌ها و بروشورهای رایگان و ارزان قیمت از طرف وزارت ارشاد یکی دیگر از راه حل‌ها در زمینه مبارزه با خرافات است.

۶- برنامه ریزان، اندرکاران وسائل ارتباط جمعی به ویژه صدا و سیما و مطبوعات می‌توانند با ارائه برنامه‌ها، مقالات و میزگردها و... بسیاری از خرافات را به چالش کشیده و مردم را نسبت به آثار منفی این گونه افکار آشنا سازند.

انتقادات:

۱- با توجه به این که این تحقیق برای شهر اصفهان انجام شده است نتایج به دست آمده مربوط به این شهر بوده و قابلیت تعمیم به دیگر شهرها را ندارد.

۲- با توجه به این که این تحقیق برای بانوان انجام شده است نتایج به دست آمده مربوط به این بانوان بوده و قابلیت تعمیم به دیگر گروه‌های دیگر (مردان) را ندارد.

۳- با عنایت به این که پژوهش در اصفهان انجام شده است، نتایج به دست آمده قابلیت تعمیم به شهرها و دیگر مناطق کشور وجود ندارد.

۴- عدم تحلیل محتوا درباره برنامه‌های تلویزیونی یا مطبوعات در مورد میزان برنامه‌ها یا مقالاتی که به نوعی له یا علیه خرافات است.

فهرست منابع

- آبوت پ، والاس، ک. ۱۳۸۸. جامعه شناسی زنان. ترجمه م نجم عراقی، تهران: نشر نی.
- آذر، ع. مؤمنی، م. ۱۳۸۳. آمار و کاربرد آن در مدیریت. جلد اول، چاپ دهم، تهران: انتشارات سمت.
- آزادگان، ج. ۱۳۷۹. هجوم مغول به ایران و پیامدهای آن (مقاله دین مغولان در ایران)، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- آوری، پ. ۱۳۷۱. تاریخ معاصر ایران از تاسیس سلسله پهلوی تا کودتای ۲۸ مرداد، ترجمه: م رفیعی مهرآبادی، جلد دوم، تهران: عطایی
- اتکینسون، ر.ال و دیگران. ۱۳۸۳. زمینه روان شناسی هیلگارد. ترجمه م ت براهنی، تهران: نشر رشد
- احمدی خراسانی ن. ۱۳۸۱. زنان زیر سایه پدر خوانده‌ها. ترجمه ح پاشا شریفی و ن طالقانی تهران، انتشارات رشد.
- احمدی خراسانی ن، اردلان، پ. ۱۳۸۱، مجموعه آرای دیدگاه جنسیتی. موسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی توسعه.
- ارونسون، ا. ۱۳۷۰، روانشناسی اجتماعی، ترجمه ح شکرکن، چاپ ششم، تهران: رشد.
- استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام ش ۲۳.
- استریناتی، دومینک. ۱۳۸۴. مقدمه‌ای بر نظریه‌های فرهنگ عامه. ترجمه ث پاک‌نظر، تهران: انتشارات گام نو.
- استوتزل، ژ. ۱۳۷۱. روان شناسی اجتماعی. ترجمه ع م کاردان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- اعتمادزاده، م. ۱۳۶۵. خرافه‌های روانپزشکی. اطلاعات علمی، سال دوم، شماره سوم، صص ۲۸-۳۱.
- افشانی، س ع و احمدی، الف. ۱۳۸۸. جامعه شناسی خرافات در ایران (چاپ اول)، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- افشانی، س ع. ۱۳۸۵. تبیین جامعه شناختی گرایش به خرافات در ایران. رساله دکتری چاپ نشده، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی.
- اکبرنژاد، م ت. ۱۳۸۸. ضعف عقلانیت زمینه ساز خرافات. مجله حوزه، سال ۲۶، شماره ۱۵۲.

- انجوی شیرازی، ا. ۱۳۷۱. گذری و نظری بر فرهنگ مردم، تهران: انتشارات اسپرک.
- ایسپا، مرکزافکارسنجی دانشجویان ایران، ۱۳۸۲، بررسی اعتقادات فرهنگی شهروندان تهرانی، تهران: مرکزافکارسنجی دانشجویان ایران
- بای سلامی، ا. ۱۳۷۴. جامعه و فرهنگ. مجموعه مقالات فرهنگ و توسعه. جلد سوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- براهنی، ر. ۱۳۶۳. تاریخ مذکر، تهران: انتشارات اول.
- بشیریه، ح. ۱۳۷۹. نظریه‌های فرهنگ در قرن بیستم. تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی آینده پویان.
- بیانی، ش. ۱۳۵۲. زن در ایران عصر مغول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پاکدامن، م. ح. ۱۳۷۸. جامعه در قبال خرافات. چاپ اول، مشهد: نشر مردنیز
- پروا، ف. ۱۳۸۷. خرافات فرزند ناخوانده فرهنگ. چاپ اول، نشر قطره
- پورافکاری، ن. ۱۳۵۴. جامعه شناسی عوام. اصفهان: چاپخانه ربانی.
- تایلور، ا. ۱۳۸۰. علم فرهنگ، ترجمه س شهبهانی. مجله انسان شناسی، سال اول ش اول، بهار و تابستان.
- ترابی، ع. ا. ۱۳۷۴. تاریخ ادیان. چاپ اول، تهران: اقبال.
- تشکر، ا. ۱۳۸۵. استاد شهید مطهری پرچمدار احیای شخصیت زن مسلمان. مجله کوثر، شماره ۲۰، صص ۸۲-۸۷.
- تشکری ز. ۱۳۸۱. زن در نگاه روشنفکران. انتشارات مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران.
- تقوی، سادات (۱۳۸۳). جلوه حضور زن مسلمان در عرصه‌های اجتماعی. نشریه رسالت، شماره ۲/۱۷.
- جاهود، گ. ۱۳۷۱. روانشناسی خرافات، ترجمه م ت براهنی، تهران: البرز.
- جلالی، غلامرضا، ۱۳۸۸، رابطه قدرت سیاسی و خرافه، مجله حوزه- سال بیست و ششم ش ۱۵۱.
- جمشیدی، ح. ۱۳۸۸. چستی خرافه. مجله حوزه، سال بیست و ششم، ش ۱۵۱.
- جمشیدی‌ها، غ و زائری، ق. ۱۳۸۷. سیاست گذاری فرهنگی پیامبر اسلام (ص) و تاثیر آن بر موقعیت فرهنگی اجتماعی زنان در زیست جاهلی. مجله پژوهش زنان. دوره ۶، شماره ۴، صص ۳۸-۵.
- جونز، ارنست، ۱۳۴۲، اصول روان کاوی، ترجمه هاشم رضی- تهران: بی جا.

حاج سیدجوادى، ص. ۱۳۷۵. دایره المعارف تشیع. ترجمه س محبی، تهران: نشر علمی.

حسین آبادی، ع. ۱۳۸۷. خاستگاه دین از نظر فروید. برگرفته از سایت www.daneshjo.ir، ۴ آبان ۱۳۸۷.

حشمت یغمایی، محمد تقی، ۱۳۸۰، دینداری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.

خاشعی(الف)، ج. ۱۳۸۰.

خاشعی(ب)، ج. ۱۳۸۰. زمینه‌های روان شناسی خرافات. برگرفته از سایت زائر.

خاشعی، ر. ۱۳۷۹. پدیدارشناسی خرافات در ایران. روزنامه همشهری.

داوود پور، م. ۱۳۸۹. بسترها و پیامدهای اجتماعی خرافات در مهدویت. برگرفته از سایت www.porsojoo.com

داویدیان، هاراطون و ساعدی، غ. ۱۳۴۴. آل و ام الصبیان بر مبنای روان شناسی. مجله سخن، سال ۱۶ شماره ۱.